

ОЛЕКСАНДРА КОПАЧ

**БОГАТИРІ
СТАРОДАВНЬОЇ
УКРАЇНИ**

ALEXANDRA KOPACH

**THE TALES ABOUT THE HEROS
OF OLD UKRAINE**

in Ukrainian

Published by the Association
of Ukrainian Writers
for Young People

Toronto

—

1982

—

Canada

ОЛЕКСАНДРА КОПАЧ

**БОГАТИРИ
СТАРОДАВНЬОЇ УКРАЇНИ**

ДЛЯ ДІТЕЙ КОЖНОГО ВІКУ

ОБ'ЄДНАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Торонто

—

Р. Б. 1982

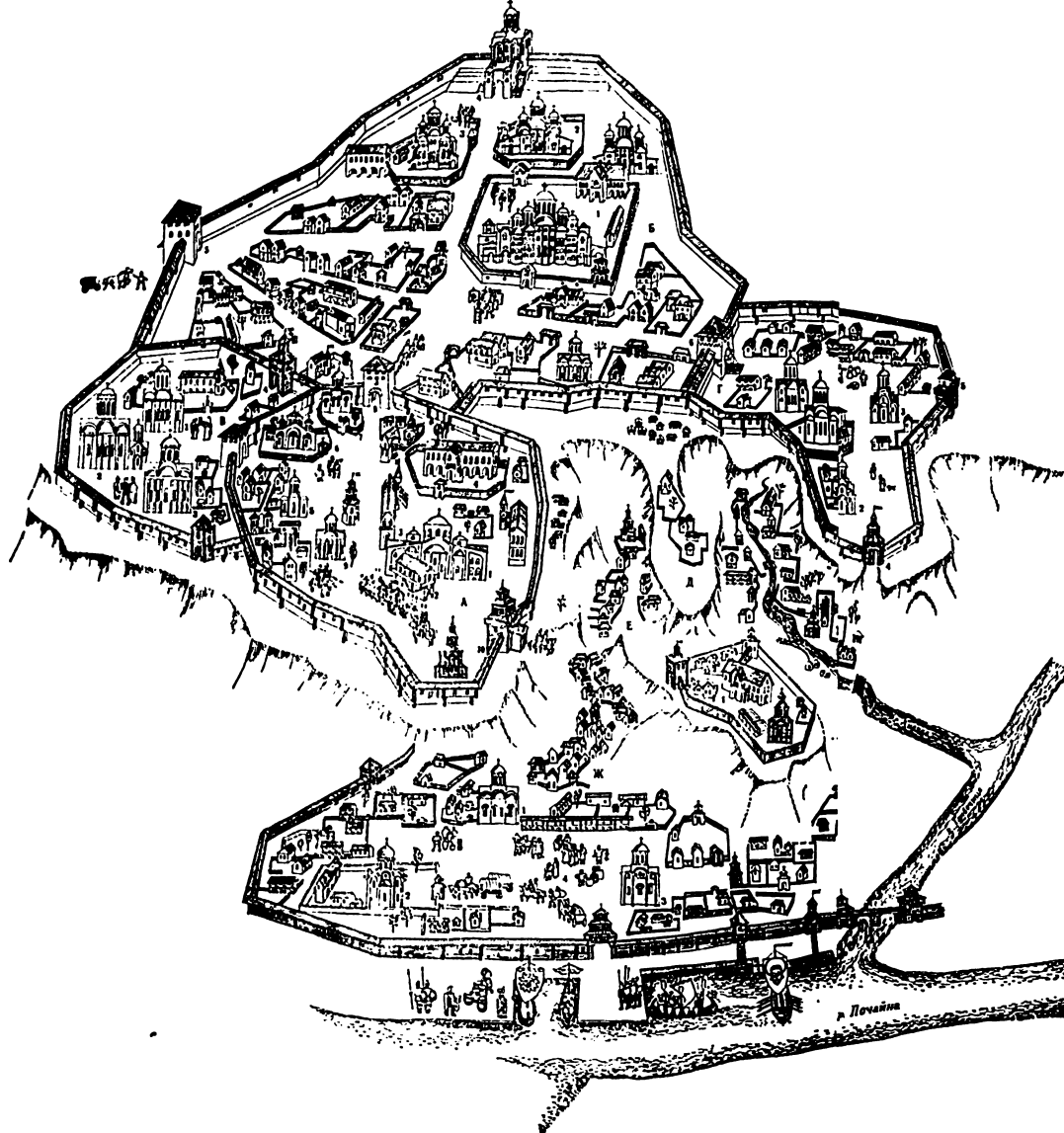
—

Нанада

Обладинна Мирона Левицького

Kiev Printers Ltd., 2466 Dundas St. W., Toronto, Ont., Canada M6P 1W9

*Присвячую моїм унучатам
Ренаті, Ларисі, Денисові
авторка*

Київ Х — XIII ст. Реконструкція архітекторів О. Д. Зоріна, О. І. Кутового, В. А. Розенбєрга. С. Г. Сазонова. Виносана під керівництвом П. П. Толочка.*)

А. "Город Володимир": 1 — Десятинна церква; 2 — кам'яний князівський (Ольжин?) палац; 3 — князівський палац Великого Ярославового двору; 4 — Мстиславів двір; 5 — Трьохсвятительська церква; 6 — Андріївський (Янчин) монастир; 7 — Федорівський монастир; 8 — Софійські ворота; 9 — Воздвиженська церква; 10 — ворота Подільські (на Боричів узвіз).

Б. "Город Ярослава": 1 — митрополича садиба, Софійський собор; 2 — Георгіївський монастир; 3 — Ірининський монастир; 4 — Золоті ворота; 5 — Лядські ворота; 6 — Нидівські ворота; 7 — Церква на розі Митрополичої садиби.

В. "Город Ізяслава — Святополна" (Михайлівська частина): 1 — Михайлівський Золотоверхий монастир; 2 — церква св. Петра; 3 — церква св. Дмитрія; 4 — Михайлівські ворота.

Г. Копирів кінець: 1 — Семенівський монастир; 2 — церква св. Іоана; 3 — божниця на Несторівському провулку; 4 — Ворота Подільські в Копиревому кінці; 5 — ворота на Вишгородський шлях.

Д. Гора Дитинна (Нлинець).

Е. Гора Замкова (Ниселівна, Фролівська): 1 — кам'яний (князівський?) палац.

Ж. Поділ: 1 — церква св. Богородиці Пирогоці; 2 — церква Бориса і Гліба (Турова Божниця); 3 — Михайлівська церква (Новгородська Божниця); 4 — торговище (вічова і торгова площа Подолу).

*) Історична топографія стародавнього Києва. Київ, Вид. "Наукова Думка", 1970 р.

АНІКА БОГАТИР

Давним-давно над одвічним Дніпром жив-проживав Аніка богатир. Багато він воєн воював, не одну пригоду мав, але змія-дракона не бачив, не видав.

Аж тут рознеслась чутка, що в горах у Карпатах змій-літавець появився. На людські оселі нападає, діток забирає, вогнем усе палить. І ніхто його подолати не може. Не один смілець на нього йшов, сонця Божого вже більше не побачив.

Почув про це Аніка богатир, на свого коня свиснув: і раз, і другий, і третій. Задудніла земля, зашуміли дерева і білий кінь крилатий перед богатирем став і по-людськи запитав:

— Що рознажеш, брате?

— Їдемо в гори Карпати літавця-змія подолати. Людям допомгти, від страшної біди спасти.

— Їдьмо, брате!

Сонце на небі засяло, широко розкрило далеку путь. Місяць і зорі до гір шлях справляли. Кінь богатирський гори, долини під ноги пускав, малі озера переснакував, прудні річки хвостом застеляв. Оце вдруге сонце на небі піднеслось, як кругом загуділо, зашуміло. Повітря свище, летить змій Горинище. Щораз ближче й ближче. Від змієвого шипу зелена трава в полі хилиться, в'яне.

Тут Аніка, перехрестившись, лук свій богатирський натягає, гартовану стрілу пускає та й наказує:

— Лети, моя стріло гартована! Не падай на землю, не падай на камінь! В око змієві лети!

І враз з болю змії злюще реве, зубами клацає, вогнем дише. На Аніку наступає. Богатир довгий спис наставив, в ребра вдало вдарив — і раз, і другий, а ... в третій... спис об зуби заломився-розлетівся. Лютує Горинище. Вогнем змієвим дихнув — ліси горять, камінь топиться. Кінь богатирський копитами в землю врився. Аніка булат-булаву на змія підносить. Піт йому очі заливає, кров на руках виступає. От-от змії пащею досягне, от-от і аміні!

Тут кінь богатирський свої крила розкрилив, над землю піднісся. Аніка тяжку булаву на змієву голову громом спустив. З пекельним ревом Горинище під землю провалився. Чорна смердюча вода виступила. Провалля чорним озером укрилось.

Аніку богатиря люди прославляють, за рятунок дякують, до себе запрошують. Та загордів Аніка богатир. Ні на кого не зважає. На нову дорогу, на широкий шлях незнаний виїжджає. До свого коня вірного мовить-промовляє:

— Тепер уже, брате, ніхто мене не подолає. Самої смерті не лякаюсь, її поб'ю.

Аж тут напроти котиться чудо-чудище. Кінь богатирський голову понурив, ступати не хоче.

— Гей! Зі шляху мені зійди! Вступись! Ти, чудо-чудище! Як змію бо, тебе зітру!

— Аніко! Аніко! Ти не знаєш, з ним діло маєш.

— То хто ж ти? Кани!

— Я Смерть.

— А я тебе конем затопчу. Списом заволою. Булавою вб'ю!

— Аніко, Аніко! Зле говориш. Перед тобою не такі були, а всіх я їх забрала. На той світ перевела.

З цим словом страшну косу на нього навела. Бачить Аніка — не жарти це. І став її просити-молити:

— Дозволь ще трохи пожити, золото-добро між бідних роздати, церкву в городі Києві збудувати і там у печерах над Дніпром спочити.

— Було ж тобі тоді дбати, як люди до тебе йшли, твоєї приязні бажали, а тепер... Та нехай! Все таки, ти добро людям чинив... Та пам'ятай, дні твої, як пташки, злітають, у вирій відлітають, а діла в тебе бага-а-а-то.

Тут вона й щезла. Не знать, нуди поділась. Шлях прояснився, нінь весело заіржав, Аніка богатир розвеселився. Раннім ранком до города Києва прибув, в своєму теремі високому зупинився. Зразу й до діла взявся. Дні і ночі з людьми працював, і Божий храм на пагорбах Видубицьких мармуром забілів, золотим блиском у бланіті засяяв. Щедрі дари людям Аніка роздавав. А як час його пройшов, смерть повітав, у печерах над любою рікою спокійним сном на вік-віки заснув.

А пісня-билина тисячі років по всій Україні літає, про богатирський подвиг розповідає.

Нам'яні баби з південноукраїнських степів. XI — XIII ст.

БОГАТИР СВЯТОГОР

Не туча тучиться, не темінь темниться, із лісу-пралісу стадо звірів вибігає. У тому стаді лев-звір. Шерсть у нього золочена, до Дніпра біжить, людським голосом кричить:

— На горах на святих богатир Святогор на світ прийшов.

Швидко богатир ріс-підростав, незвичайну силу в собі почував. До Києва до короля Володимира поїхати забажав. Тож у батька-неньки благословення прохав.

— Ти ж іще малоліток, — батько сказав, — ще трохи підожди, в силу та розум рости.

— А де ж мені сили та розуму набирати, як не в городі Києві, в замку Володимира короля? Там лицарів багато, богатирів не мало. Я вже не дитя. На лицарські пригоди мені пора!

З тим батькові-неньці низько поклонився, благословення прийняв. На широкий двір вітцівський виходив, до стайні заходив, дорогого коня неїждженого, бурка волохатого вибирав. Виводив коня на широкий двір, риб'ячу гребіничку брав, волохатого бурка розчесав, самосвітний камінь у гриву вплітав. Попруги — шовкові, спряжки при сідлі з червоного золота, а спряжки інші — булатні, щоб добрий кінь з

сідла не вискочив, доброго молодця в чистім полі не викинув. Шовк не рветься, булат не третється, червоне золото не ржавіє, молодець на коні сидить — сам не старіє.

І виїхав Святогор у чисте поле. І лісами, і ярами, і широкими шляхами їхав він. Кругом рідний край оглядає, але сторожові фортеці він обминає і так собі гадає: “Якби мені тут тягу землі знайти, я б її підніс. Якби мені тут стовп був від землі до неба, а в стовпі кільце, я б повернув всю землю “підвселенну”. А тут нікого. Ні людини, ні звірини. А гей! На шляху ген цятка росте. О, це не цятка, піший чоловік іде. Коню, чи не доженемо?”

Кінь біжить, не добіжить. Навздігнати не годен. Піший-піхотинець іде собі, не оглядається. Торбу на плечах несе, ще й велину, величезну.

— Агей, чоловіче, так швидко не йди! Мене, Святогора, підожди!

Тут чоловік теє почув, край шляху пристав. Торбу свою із плеча скинув. А сам він — не звичайний, а лицар красний, хоч і не молодий. Та ... без зброї, без коня.

— Хто ж ти, лицарю, такий, що без зброї, без коня?

— Я — Минула Селянович, коли чував, Святогоре.

— Що ж це в торбі ти несеш? Я тебе підвезу і твою торбу на коня візьму.

— Не хвастайся, Святогоре! Попереду попробуй, чи сам торбу піднесеш.

Святогор з коня скочив, за торбу рунами вхопив. Не підніс. Цілою силою в землю заперся, аж ноги по коліна вбилися. Дарма!

— Ух! Це тягар-тягарище. Чи там може змій Горинище? Чи земля-каменище? Снажи, Микуло!

— Не земля це каменище, і не змій-Горинище. Це — тяга землі.

Узяв Микула торбу, на могутні плечі, богатырські легко закинув.

— А чи не поїхать нам разом?

— Ні, Святогоре! Мені дорога — тягу землі носити, тобі дорога — Правду боронити. Сам здоров знаєш!

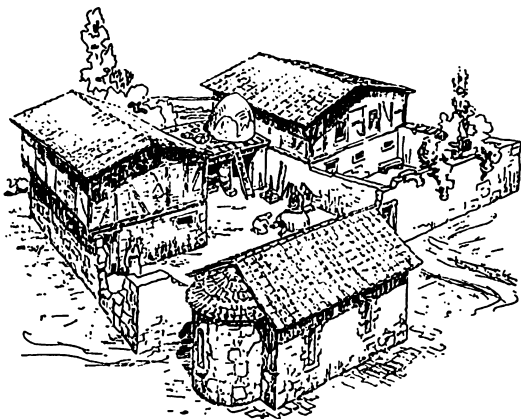
— А що мені робити?

— Ось поїдеш на три шляхи розстайнії. Одним шляхом іти — змія стріти. Другим шляхом іти — розбійників розбити. Третім шляхом іти — добру царівну з полону визволити. А найважливіше — це Тугарина, північного змія, ніколи на нашу святу землю не пустити.

— Микуло, я ще молодий. Хіба мені такі діла чинити?!

— У серце своє дивись! Скільки віри у великі діла маєш, стільки й досягаєш!

І пішли богатырі своїми шляхами діла-подвиги для добра людей, для Батьківщини здобувати-досягати.

Ренонструкція житлових будинків у Херсонесі XII—XIII ст.

ОБОРОНЕЦЬ ПЕРЕЯСЛАВА

Колись давно жив-проживав у городі Переяславі богатир молодець Дем'ян Куденевич. У князя Мстислава велику він шану мав, не одну бо ворожу силу він подолав і далеко в степи від города Переяслава відігнав.

Здалека-здалека з чистого поля, із широкого роздолля часто не грізні тучі котилися, а чорні сили безперестанну набігали і кругом усе руйнували.

У неділю досвіта полки Шароканя під мурами стали, саранчею поля вкрили. Страх і плач вулицями города чорними хвилями покотились, усе живе займаючи.

Старий князь славного лицаря Дем'яна до себе кличе-взиває, і мовить:

— Дем'яне, лицарю славний! На твою мужність і силу знов час прийшов. За поміччю Господа, Пресвятої Богородиці, город наш, наших людей заступити, захистити.

— Хай Господь допоможе тобі, князю, любій батьківщині послужити, ворожу силу розбити.

Тут Дем'ян Куденевич перед іконами перехрестився, князеві поклонився. Увесь у зброї сяйній на коні зірнатову Білані виїхав попереду війсьна-лицарства. Брама відкрилась. Оборонці з мурів стрільними

хмарами вид закривають. Богатир грізно на ворога вдаряє. Списи ломляться, дзвенять мечі гартовані. Бій гримить, палає. Сам Шарокань на богатира наступає. Куденевич нехибною рукою ранить його. З нона звалює. Ворожа сила, наче стадо вовнів лютих, вие, врозстіч іде. Болотняними випарами в степу зникає.

Город звитяжців зі славою вітає. Сам князь Мстислав до богатира Дем'яна поспішає, дорогі дари приносить. Але богатир тяжко від ран знемагає, смерть свою бачить.

— Княже мій ласкавий, — мовить, — багатство, це людська марнота. Мертвому — дари тлінні не потрібні. Перед лице Господа несучи мій найдорожчий дар: мою любов до батьківщини, до Русі-України.

І вічним сном заснув богатир. І був по ньому великий плач у всьому городі в Переяславі. І з почесною перевезли люди тлінні останки богатира до стольного города і поховали в печерах над віковичним Дніпром.

А співець пісню створив про нього і вона безсмертною пташкою літає по просторах і віках України.

ДОБРИНЯ БОГАТИР

Рання зоря зазоріла. Зашуміли ліси, сколихнулись горби, заграло море. У княжій світлиці вперше побачило світ дитя, мале хлоп'я. Мати-нягиня сім по сім дубів посадити веліла, з листом широким, з корінням глибоким.

Сім років пройшло, через гори, ліси, поля перемандрували, хлоп'я Добриню достойно обдарували: оком, бистрим, слухом гострим, думкою ясною, серцем добрим, завзяттям незломним, охотою лицарською. Тоді то хлоп'я підстригли, на бурого волохатого коня посадили. І росло хлоп'я не роками, а місяцями. З лука добре стріляв, піднебесну птицю кожную, що її тільки захотів, досягти міг. У чисте поле часто виїжджав.

— Не їдь, Добриньо, в чисте поле на ту гору Сорочинську малих зміюк топтати! Не купайся в Почайні річці! Почайна-ріка глибона та й широка. Струя, як меч, січе, до тебе зміюку принесе.

Добриня матері не слухав. У чисте поле своїм конем бурим поїхав. На Сорочинську гору вийшов, усіх змієнат побив. Красних панянок відполонив. Навернув коня до Почайни річки, а їдучи співає:

— Казала мати в Почай-річці не купатись, за першу-другу струю не запливати. А Почай-річка для мене мала, для мене не страшна.

Тут же не вітер-вітрило зірвався, не грім-громило вдаряв, змій Горинище надлітав. Добриня богатир меч Дужан у руки бере, на змія-зміюще йде.

— Гей, Добрине! Тепер ти в моїх руках! Захочу, тебе я тут потоплю. Захочу, у полон візьму, в скелю занесу. Захочу, зараз і зовсім пожеру.

Ще теє він казав, як Добриня хвоста мечем урубав. Одну голову стяв. На землю змій звалився, просить Добриню мир творити, у згоді жити.

— На Русь святу літати перестану, красних дівиць у полон брати не буду. А ти в чистее поле більше не поїдеш, на Сорочинську гору не зійдеш, моїх діток не потопчеш.

Що сказали, на це й пристали. Зміюка з землі під облаки піднеслась. Понад Нисвом перелітала, Володимира Великого племінницю, красну Забаву Путятівну, угледіла. Угледіла, приземлилась, красну дівчину в лапи вхопила. Схопила, в нору глибону під Сорочинську гору віднесла.

А тоді цар Володимир скликав усіх богатирів до себе у двір. Олексій богатир слово сказав: "Добриня-Никита один змія поб'є, Забаву приведе".

Добриня три ночі, три дні спочивав. А тоді раннім ранком свого коня бурого золотим сіделечком осідлав. Виїхав він на гору Сорочинську, потоптав конем молодих зміюк. Вийшла змія, засичала, вогнем запалала.

— Гей, ти, Добрине-Никито! Чому ж нашого договору не держиш? Моїх милих зміюк конем топчеш!

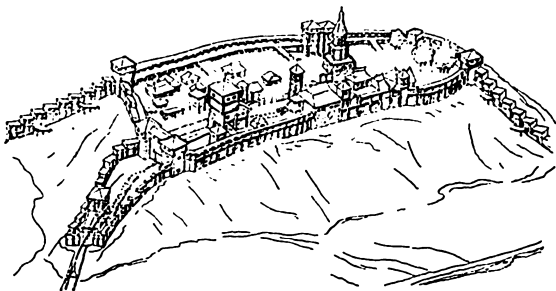
— А які ж тебе чорти над Києвом несли? Віддай Забаву, то будем мириться. Не віддаси — будем битися!

— Ніяк мені миритись, а тільки з тобою битись!

Три дні і три ночі билися і не міг Добриня її подолати, задумав уже відступати. А з неба голос озвався: "Не відступай!" І знов, і знов меч Дужан гримів-палав, аж поки останню голову зміїну відрубав.

Розступилась земля-землиця, на чотири сторони розступилась. Навіки покрила зміюку. А Добриня вглиб скелі пішов, Забаву визволив, а з нею царівни, князівни, боярівни.

Тоді-то три тижні в Києві пирували, богатиря Добриню піснями прославляли. І прославили на віки вічні.

Любецький замок XI—XII ст. Реконструкція Б. О. Рибакова.

Золоті ворота в Києві. 1037 р. Реконструкція Ю. С. Асєєва.

БОГАТИР СТЕПАНОВИЧ

У городі у Галичі живе-проживає молодий-молодець богатир Степанович. Кінь у нього бурий, волохатий, грива до землі сягає, а зброя на могутніх плечах, як золото, сяє. Уже то йому не в замку сидіти, не в городі жити, а мандрувати бажається. Тож Степанович до матері йде, тричі поклін кладе і так каже:

— Мамо моя, мені молодому в далену дорогу пора. Скрізь я бував, а от стольного города славного Києва я ще й зовсім не видав. Раннім ранком у стольному городі мені бути, славному володареві нашому Володимирові цареві поклонитись.

— До стольного Києва не їдь, мій сину! Там богатирів немало. Богатирів та ще й князенків. З тебе молодого ще й посміються. Посміються ще й погордують: “Молоде соколя, ще й в силу не вбилось, а між нас іде, слави шунає”, — так це тобі скажуть.

— Соколя молоде, та до лету вже сильне. Не спиняй, моя мати!

І виїхав молодець славний Степанович. А простори — далені, а ліси — непроходимі, а ріки — широкі-широченні. Та кінь богатирський зупину ніде не має, понад хмари соколом летить. На Службу Божу в Києві задзвонили, а Степанович перед володарем

“Ясним Сонцем” став у замку високому, над рікою широкою, над Дніпром.

Ласкаво богатиря Володимир прийняв і поспитав, як довго з города Галича він мандрував.

— На вечірню вчора в Галичі задзвонили, я виїжджав. На Службу Божу в Києві сповістили, я тут ось став.

Тут бояри гнівом розгнівились:

— Як? Чом ти нас не шануєш, вигадками твоїми обдурюєш? Чи ж бо не три по три сонце гасне, місяць сходить нам, богатирям, тим шляхом проїжджачим?

Тут і красний Чурило Пленкович, з Галицької землі богатир, своє слово сказав: “Хто його й зна, хто він такий”, — і побіч нього й сісти на пирі не бажав.

Отоді то Ілля Муромець, славний богатир, тричі Великому Володареві поклонивсь і своє слово до всіх сказав:

— На Почайну ріку всі ходіть! З молодим соколом до змагу стати, силу-умілість перевірити.

Перший Чурило Пленкович іде. Здалека конем розганяється, ріку Почайну пересканує. Та в воду впав, другого берега не дістав. А Степанович і без розгону з берега на берег, над глибиною своїм конем богатирським легко пронісся.

— Слава молодому богатиреві! Слава! У Києві городі йому бути! — Кругом грімко залунало. Тоді він тричі королеві, всім богатирям поклін віддав, за хліб-сіль подякував.

КРАСНИЙ МОЛОДЕЦЬ — ЧУРИЛО ПЛЕНКОВИЧ

У славнім городі в Києві в новому замку мурованому, в світлій гридниці великій, пирування іде. Сам Володимир, як ясне сонце, радий-веселий, усіх вітає, почесним пиром шанує князів, бояр, богатирів, лицарство все.

Це ж бо вони печенізьку силу в степи азійські від любого краю далеко відігнали. Уже бо й фортеці сторожові в степу стали. Кам'яними вежами наїжачились, глибокими ровами обгородились, Руську землю захищають.

Натрудилось лицарство. Натрудились великої держави будівничі. Тут і Добриня-змієборець, і силач Микула Селянович, і старий Ілля Муромець, хоробрий Степанович, багато молодих богатирів, а між ними — молодець Чурило Пленкович. Уже втретє сонце спочити йде, велетенська гридниця світлами роз'яснюється. Червоне вино в чарах іскриться, вогнем грає. Уже скоморохи богатирські пісні склали, проспівали, а князі-богатирі про походи розповідають, а лицарі нахваляються, хто двором широким, хто силою могутньою, хто кошем богатирським. Тільки Чурило Пленкович не їсть, не п'є, нічим не хвалиться.

Тоді сам Володимир цар чару зеленого вина йому підносить і мовить:

— Скажи й ти, лицарю молодий, хоч про Галич твій рідний, хоч про похід удалий, хоч про турніри-двобой звитяжні.

— Царю мій ласкавий, господине щедрий, — мовить Чурило, темними нучерями потрясаючи, — я ще молодий, небувалий. Дозволь мені між твоїми багатирями славними побути, тобі послужити, а тоді й слава крилом мене окрилить.

На це слово всі весело зареготались, дружньо загомоніли.

— Гей, Чуриле брате, а хто на вулицях города, славного Києва, за тобою оглядається? Соболині чорні брови подивляє? Соколиними очима захоплюється? Все князівни, боярівни, всі панянки, молодіці! А хто на бігу з коня на коня перескакує? Хто на турнірах кожного противника зі сідла, як муху, легенько списом скидає? А хто такий багатий, що ні міри, ні ліку його багатству немає? В кого тереми в три поверхи, мармурові сходи, і водограї, і висячі городи? А чи в твої тереми красні нас запросити зволиш?

Сам Володимир з товариством до палати Чурила їде, з ним і дружина його мила Анна, і красна Катерина, бояриня славна, що оце й очей з Чурила не зводить. Вона й не дивиться, що в теремі склепіння високе, як небо блакитне, і сонце на ньому, як на небі, і місяць, і зорі; дорогі мармури білі галицькі й зелені з Таврії, і пахучі аромати скрізь, і на столах заморські незвичайні страви. Висячі сади в Дніпровій воді приглядаються. Гусярі на гуслях грають, Володимира Великого прославляють.

Усі радісні, веселі. Тільки мати Чурилова сумом сумує. У серці своєму материнському вона прочуває, що її сина Чурила зла доля у красної Катерини дожидає.

І про це нам билина розказала, як згинув через заздрість Чурило Пленкович красень, найбагатший з усіх богатирів на всю Русь-Україну.

Сучасний вигляд Золотих воріт у Києві.

Інтер'єр центральної нави Софійського собору в Києві. 1037 р.

ТРИ ПРИГОДИ БОГАТИРЯ ІЛЛІ

З високого берега річки Красної застава-фортеця на схід споглядає. Десь здалека-здадена земля дуднить, оружжя бряжчить, порох степовий несеться. Лицарство з походу повертається. Ілля богатир у блиснучій зброї на вороному коні до брам фортеці наближається. Усьому лад дає, на зводні мости все лицарство пропускає. А тоді посланця, доброго молодця Михайла Потіку, до стольного города, Володимира короля виряджає, переназує:

— “Велику силу печенізьку ми побили. У триденній битві тяжкій немало ворогів порубали, немало й в полон узяли. Загони їхні ген у степ, за Дон ріку загнали. Святу Русь-Україну від напасника оборонили”.

Молодець Михайло на коня сідає, з невеликим полком на шлях Київський виїжджає. Шумно-гамірно на заставі, у фортеці. Лицарство відпочиває по довгим походах, по тяжкій битві печенізькій.

Тільки Ілля не спочиває. Велику він силу в могутніх грудях почуває, велику охоту помандрувати до далекого моря він має, а чи там небезпери жодної для держави немає. Тож заставу-фортецю на хороброго Добриню залишає, сам зброю готовить: боеву булаву до сідла прив'язав, тугий лук до правого стремена пристібнув, налені стріли в тулу спустив, панцер з чистого срібла бере, двосічний меч до право-

го бедра припоясує, на буйну голову шолом кладе. У степ виїжджає.

Не день, не два їде, аж до високих могил наближається. Далеко Дніпро синіє, а ще дальше море шумить. Із трав високих кам'яна баба видніє, а там на шляху розстайному якийсь камінь біліє. А над каменем степовий орел літає... літає... немов кличе-накликає. Тож Ілля богатир до каменя спішить і таке читає: першою дорогою їхати — вбитому бути; другою їхати — жонатому бути; третьою їхати — багатому.

Ілля богатир ні на що не зважає, першу дорогу вибирає. Уже день і ніч проминули, і знов вечірне сонце за обрій котиться, а на шляху нікого не видно, не чутно.

— “Це певно напис збрехав, мене — богатиря — на сміх узяв”, — так собі він гадає. Але тут кінь вухами стриже, чомусь поволіше йде.

Гууууу... гууууу... бззз... стріли нараз кругом залітали, заспівали. З кущів, чагарників печенізькі шапки висканують, на богатиря печеніги налітають, вовками виють. Двосічний меч у богатирських руках блиском блищить, потужно по напасниках вдаряє.

— Ах, невірна сила ворожа! Аж тут ти захова-лась! Мою землю рідну тобі руйнувати захотілось. Мара на тебе! Мара!

Богатир кричить, меч спочинку не має. Печеніги підступають. Кінь богатирський на диби стає, ногами топче. Увесь піною укрився. А як місяць на небо зі-йшов, ворожі він трупи на полі вгледів, богатиреві шлях назад до каменя освітив.

Коло білого каменя три дні й три ночі Ілля спочивав, а тоді раннім ранком на другу дорогу вирушив. Зелений квітчастий степ радість йому щедро дарує, пташиний спів звеселяє. Так і до прадавнього Дніпра наблизився. У рожево-блакитному світлі стрімку скелю уздрів. На ній золота палатка пташиним гніздом виглядала. Підїхав богатир, приглядається, а з віконця красна дівчина білою ручкою до нього махає.

— Хто ти така? — гукнув Ілля.

— Я Лада, царівна скитська, степова. Ворог мене тут у хатку-Непам'ятку замкнув. Рятуй мене, лицарю, рятуй!

— Чим же ти провинилась, царівно степова?

— Лицарських подвигів моїх не предків у камені-граніті не записала. Батьків зобидила. Визволи мене, лицарю славний!

— А де ж твій ворог? Як він зветься?

— Він — всемогутній Час.

— Так мені з ним не битися. Як же тобі допомогти?!

— З палатки-Непам'ятки звільни! Ти можеш. Інші були, та всі трупом лягли. А ти можеш. Звільни мене! Звільни! — просить царівна, благає.

Тут Ілля богатир довго не думає. Розгін бере. Щасливо вершка сягає. Красну царівну з палатки-Непам'ятки на коня богатирського саджає, щасливо зі скелі зносить.

Усе кругом зраділо. Зелений степ сколихнувся, Дніпрові води захвилювались, радісно загуділи, могили загомоніли. Царівна дякує-щебече:

— Лицарю-спасителю! Тепер можеш мене за дружину взяти, життя своє у спокої-багатстві проживати. Можеш мене й не брати. Тоді я пташкою-співушечкою стану. Людям пісні співатиму і співців-Боянів вирощатиму, щоб про богатирські подвиги предків наших пісні складали, навіки записували. А ти, лицарю, у тяжкій боротьбі літа свої проведеш, аж поки, славою опромінений, над Дніпром спочинеш, а може й не спочинеш. Що хочеш, вибирай!

— Добре кажеш, царівно: "вибирай!". Та мені не в багатстві-розношах жити, а лицарські подвиги вершити, святу Русь-Україну захищати. Тобі, царівно, — пісні складати, батьківщину ними прославляти. Тож розійдемось!

На ці слова царівна поклонилась, на схід сонця руки простягла, як крила розпростерла, і вмить пташкою-жайворонком стала. У блакитну-блакить злетіла. Довго, довго богатир стояв, за царівною-пташкою дивився і сумував... Аж нінь його вороний заіржав, копитами об землю вдарив, про третій шлях нагадав.

Тоді Ілля богатир на третій шлях вирушив, до моря синього. Ще й до берега не доїхав, як здалена замкові вежі уздрів і на шляху щось забовваніло, виростаючи.

"Ааа... це ж Ідолище на мене йде"... — подумав богатир, його спостерігаючи. Голова, як бочка, дрятий волос угору стирчить, очі — вогненні жаринки, з рота-паші дим клубами клубиться. Уже здалена залізно регоче, вищить:

— А то щастя для мене! А то щастя! Ще один сюди йде. От уже і сотка моя! Га... га... га... На ко-

рабель візьму. В сарацинську землю продам. Га... га...
Поспішай! Поспішай! Тут тобі амінь. Аааа... це ж бо-
гатир Ілля!

Страшно богатиреві стало. На поміч Архистрати-
га Михайла взиває і лук натягає. Калену стрілу пря-
мо в очі Ідолища посилає. Чорне, волохате завере-
щало. Та суне, суне вперед, аж земля трясеться, по-
вітря наче горить. Богатир до гриви коня прилягає,
меч із піхви виймає, на Ідолище наступає. Залізо
дзвенить. Вогненні іскри обсипаються. Виск повітря
стрясає. Ідолище захиталось. Чорною тучею на зем-
лю гупнуло.

Ілля богатир до залізної брами поспішає. З льо-
ху-підземелля 99 лицарів князенків на світ Божий ви-
водить. На корабель срібло-золото вантажать, вода-
ми Дніпровими до Києва прямують, навіть до заста-
ви-фортеці Красної не повертають.

Радісно, гучно стольний город їх вітає. Сам Во-
лодимир "Ясне Сонце", пиром-бенкетом богатиря Іл-
лю вшановує, усіх, хто в Києві, пригощає. Тоді Ілля
богатир усі пригоди розповідав, сноморохи пісні скла-
дали, а Ілля богатир церкву величаву збудувати велів.
Не багато й часу минуло, як золоті хрести на зо-
лотих банях у блакитному небі запроменіли, з Виду-
бицьких пагорбів у височінь молитовно піднеслись.

Богатир Ілля не в одній ще битві був, не одну
пригоду мав, велику славу здобув, аж поки навіки в
святій Лаврі Печерській спочив. А дехто каже, що й
дотепер по Україні мандрує, а пташка-царівна доте-
пер літає і співає.

Манет Софійського собору в Києві. 1037 р. Ренонструція
М. Я. Кресального, В. П. Волнова, Ю. С. Асєєва.

Свинцева печатна Ярослава Мудрого з Києва. XI ст.

КНЯЗЕНКО МИХАЙЛИК

Колись дуже давно, як Володимир Великий царствував у Русі-Україні, жив собі малий князенко Михайлик. Ще й семилітком не був, як власними руками вовка задавив, що, з прив'язі зірвавшись, на малу дитину кинувся. Усі з дива онімили, і старі, й молоді. І пішла кругом слава про маленького богатиря Михайлика.

Ріс Михайлик богатир і мав силу велетня, добре серце, як сонце небесне, і вродливий був, як ясен-красень. З товаришами однолітками на диких конях гасав, по лісах, по степах мандрував і всякою зброєю легко орудував. Тож уже й у похід просився. Але батьно брати не брав, а так сказав:

“Михайлину-хлоп'ятку,
Молоде ти і неспосібне,
ще трохи, до двадцяти років підожди!”

А Михайлик йому відназав:

“Ой, батьку, батьку!
Візьми ти утятно молоденьке,
і пусти його на море синеньке:
воно попливе, як і стареньке!”

Не слухав батько, сам у похід поїхав, Михайлика в Києві з малою дружиною залишив.

Аж нежданно несподівано ворожа сила набігла. Київ облягла. Саранчею глибоні рови виповняє, на му-

ри лізе. Михайлик прадідний меч добув, з дружиною на ворога вдарив. Де меч його блисне, іскри сипляться, трупи падають, коні іржуть, ранені під копитами стогнуть, дзвенять булатні мечі двосічні, Михайлинів блакитний прапор напереді має. Молоді його дружинники на ворога сильно наступають. Не може хан їх подолати. Від мурів відступив.

Тоді він на поганий підступ береться, до нян по-тайки вістку посилає, щоб вони йому Михайлика видали, а від города тоді він відступить. Інакше бо велике він військо в степу ще має, тож усіх у полон візьме, город спалить, зруйнує.

Повірили йому няни, про себе тільки дбаючи, Михайлика видати рішили. Сам Михайлик на свого ясного коня, на їхню раду-зраду їде і так до них мовить:

“Ой, няни, няни, панове-громада! Погана ваша рада! Якби ви Михайлика не видавали, поки світ-сонця вороги б Києва не дістали”.

І поїхав богатир Михайлик крізь Золоті Ворота, верхню частину їхню на спис узявши. Поїхав крізь табір ворожий, ніхто його не спинив. Поїхав на високу могилу, на місто рідне глянув, сльозами очі залились, на землю впали. Срібним полином зійшли, гірким терпким зіллям по всій країні розмножились. І помандрував Михайлик по всій Україні лицарів, нових богатирів збирати, на святе діло, на боротьбу з ворогом наставляти. І дотепер він мандрує, святий вогонь у серцях братів запалює, щоб ворог України не міг здолати. Під своїм прапором Архистратига Ми-

хайла щонайхоробріших гуртує за святу Волю, за Правду!

І прийде небавом час і повернеться богатир Михайлик у святий город, у прадавній Київ. І Золоті Ворота заясніють. І міць богатирська в народі відродиться. І прапор ВОЛІ і ПРАВДИ на увесь світ засяє!

Собор Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві. 1108 р.
Реконструкція Ю. С. Асєєва.

**Шиферний рельєф із зображенням Георгія і Федора
з Михайлівського Золотоверхого собору в Києві.**

**Шиферний рельєф із зображенням Нестора і Дмитра
з Михайлівського Золотоверхого собору в Києві.**

РОМАНКО — РОМАН ВЕЛИКИЙ

Давно чи недавно жив у Києві князенно, а звали його Романком.

— Не хочу я зватись "Романко", — назав він, — я — Роман і великим буду.

Сміялась мати, сміявся батьно, маленьке чорно-оке хлоп'ятно на руки брали, пригортали.

— Великим бути — треба рости, книги читати, багато знати. Треба ще, — назав батьно, — з лука нехибно стріляти, коня богатирського вигодувати.

Тож Романко в монаха Радослава з боярськими хлопцями пильно грамоти вчився, і з лука стріляв і списом метав. Умів пташині голоси розпізнавати і надиво людям малого орла собі приручив, але коня ще не мав. Тож нетерпеливо дня-семилітка виглядав.

І ось одного весняного ранку, коли каштани свої свічки святочно засвітили, сурми заграли, всі рідні і гості князенна-семилітка з великим днем поздоровляли. Темні кучері його мати в шовковий платок завінула, в дорогоцінну коробку заховала. Усі радісно за здоров'я князенна вино пили, пирували. А князенно тільки про коника думає-гадає і батькові каже: "Вели, батьку, коня вибирати!"

Тут усі до конюшні гамірно поспішають, попереду князенно біжить. А було собі там лоша, як ворон,

чорне та наче трошки миршавеньке. За князенком заєдно глядять, тихенько мовить: "Мене бери! Мене!" Випровадив князенко лоша, а всі дивом дивують-ся.

— Не гарне, — кажуть, — лоша. З дикого поля приблуда мала.

Але князенко не зважав. Костяним гребінцем гриву розчесав, срібне сіделечко поклав і конина в білу зірну на чолі поцілував. Коник-вороник радісно заіржав і тихо князенкові мовить:

— Годуй мене пшеницею, напувай джерельною водицею, і стану я твоїм богатирським конем, вірним товаришем.

Ріс князенко Романко, ріс і коник-вороник. Майнуло-промайнуло багато весен, і став князенко богатирем, Романом Великим. І завжди він у боях, у трудах. Нема коли Романові ні пирувати, ні ловами втішатися. Багато бо тоді нечистих поган на святу Русь-Україну нападало.

Налетів татарин, аж на Київ наступив. Сила ворожа незчисленна була, незміренна: в три години вовкові не оббігти, в три години ясному орлові не облетіти. Поділ попалили, Гору взяли, святу Софію пограбили. Тоді Роман з далекого Галича з дружиною наспів, силу татарську впрах розбив, пограбоване відібрав, земляків відполонив.

І стала радість велика. Київ спасителя вітав. Дзвони дзвонили, в церквах молебні правили, Богу дякували, а потім до праці, до відбудови взялись. Роман Великий з людьми був, поради давав, і дружи-

ні відпочити дозволив. Та тут же віща птиця до нього прилетіла, на богатирське рам'я сіла і наже-повідает:

— Ти тут, богатирю, відпочиваєш, а того й не знаєш, не відаєш, що Литва на Галич напала. Твою подругу з синочком забрала, вже в свою землю втінає.

Гнівом страшним Роман запалав, усю дружину до походу зібрав. Очі в нього стрілами-іскрами мечуть, рука боеву булаву піднесла, кінь вороний заіржав, соколом богатир поперед війська полетів. Ворожу силу він наздігнав, постріляв, порубав. Здорових до роботи забрав будувати те, що поруйнували, а налік до їхнього краю відіслав.

Тоді вже Литва на Русь-Україну не нападала, з Романом Великим у злагоді жити баннала.

Про Романа Великого пісні складали, діла його богатирські оспівували і нам переказали.

Срібна чаша з Чернігова. XII ст.

Голова Архангела. XII ст.

БОГАТИР ЦАРЕВИЧ, ЧОБОТКОМ ЗВАНИЙ

Було це давно-о-о, давно. Може п'ятсот років, а може й більше, як у нас в Україні жив славний богатир, мабуть, один з останніх давніх богатирів. А називався він Богдан Царевич, бож і рід його був з давніх королів України. Був він велетень зростом і силою. Був він і красний і в старості літ ще молодий. Тож усі за ним гляділи, всі його подивляли.

Дивні речі розповідали люди про нього, хоч жив він так, як і всі інші хлопці-ровесники, хіба що був від них вищий, був сильніший, ніж вони, і жив він у стародавньому замку над Дніпром. Оповідали, що ще малим хлопцем у Дніпрі купаючись, з глибокої тоні дорослу людину врятував. Оповідали, що в степу тарпана ловив і на ньому гасав. Оповідали, що про богатирів зі старих книг вичитував, їхні могили в Києві відвідував і пильно, дуже пильно в монахів учився. І так роки його дитячі минали. Неспокійні роки, бо татари набігали.

Ото ж і трапилось — зимовою порою, несподівано набігли нехристи-татари, аж під Київ набігли. Замок зруйнували, людей позабивали. Згинув і батько Богдана, славний воєвода Дмитро. І дідо, князь Остап, загинув. Тільки мати врятувалась у підземному ході під палатою. Довго і гірко побивалась вона,

красна Дана. Нічим не могла заспокоїтись. Та сталося...

Оповідали, що одного вечора, коли ще згарища оселі чорно чорніли і люди, що врятувались, сумом сумували, і мати Дана на березі Дніпра планала, над водами з'явилась Пані з Дитятком на руці, і до людей долинули її слова: "Не розпачайте, люди, а дітей ваших для Бога і Батьківщини виховуйте! Віру в майбутнє кріпіть!" І синь закрила з'яву.

І змінилось життя. До відбудови люди взялись, хоч і спокою ніколи не було, бож невірні лізли, як сарана, як круки налітали, як повітряна зараза, людей шарпали. Тоді то молодь до військового діла пильно взялася, Богдана Царевича слухаючи. І знову зброю в Києві кували. І для всіх вона добра була, тільки один Богдан клопіт мав, бо панцері замалі, а шоломи затісні, а мечі залегні для нього були. І прийшлося новелям богатирську зброю кувати, а шевцям з оленячої найліпшої шкіри чоботи шити. Інші бо на ногах просто розлітались. Швидко оце й вісімнадцять років Богданові сповнилось, і він, благословення від матері Дани взявши, з товаришами на Запоріжжя подався. Там бо найславніші сини Руси-України збиралися. Там бо муром оборонним стали, Батьківщину захищаючи. А між ними Богдан Царевич силою і світлим розумом уславився. У боях ворогів, наче Архистратиг діявола, змітав. Але й смішні пригоди в житті він мав.

Оце одного разу невірні несподівано наскочили на нього на високій могилі сторожовій. За ним довго слідували, зі світу згладити хотіли. І не вспів бо-

гатир другого чобота натягнути, ні зброї в руки взяти, то ж тани чоботом став татарву молотити. І встиг ним цілий загін витовнти, поки нозани наспіли. Та й реготались усі з такої пригоди і богатиря Чоботном назвали.

Довго, ще довго Чоботно свою Батьківщину від татарських нападів захищав, і слава про нього по всій Україні йшла. До старості літ він дожив і на полі бою лицарською смертю загинув. А тоді з почеснями серед давніх богатирів у Печерській Лаврі його поховали. Довгі, довгі століття до його гробу богомольці ходили, подорожні, і посли з чужих країв велетенську постать богатиря, тлінню неторкнену, подивляли. Про нього розповідей слухали та записували.

Кажуть, в Україні ще богатирі живуть і до великого Чину за Правду, за Волю стати нас усіх закликають.

Деталь сарнофага Ярослава Мудрого.

Портрет киянина. Фрагмент фрески в Софійському соборі

СЛОВНИК

АНИКА БОГАТИР

- Змій-літавець — змії з крилами.
Подолати — побідити.
Сміливець — смілива, відважна людина.
Прудкий — швидкий, скорий.
Шип — шипіння.
Булат — гартована, міцна сталь.
Булатний — булатна сталь.
Провалля — пропасть.
Путь — дорога.

БОГАТИР СВЯТОГОР

- Туча — темна хмара, що приносить дощ, сніг,
громи.
Малоліток — той, що має мало років, дитина.
Вітцівський — батьківський.
Сторожова фортеця — охоронна фортеця на
кордоні в княжих часах.
Гребіначка — гребінь, гребінка.
Підвселенний — всесвітний, вселенний.
Хвастатись — хвалитися.
Тяга землі — притягання землі, сила, що тягне.

ОБОРОНЕЦЬ ПЕРЕЯСЛАВА

- Нехибний — безпомилковий, певний.
Звитяжець — герой, витязь.

Тлінний — такий, що нищиться, розпадається.
Випар, випари — газоподібна речовина, що випаровує з чогось.

ДОБРИНЯ БОГАТИР

Зазоріти — заясніти, почати розвиднюватися.
Відполонити — звільнити з полону.
Приземлитися — на землю злетіти, осісти (літан).
Пирувати — бенкетувати.

БОГАТИР СТЕПАНОВИЧ

Видати — видіти, бачити.
Соколя — молодий сокіл.

КРАСНИЙ МОЛОДЕЦЬ — ЧУРИЛО ПЛЕНКОВИЧ

Гридниця — велика зала в замку для прийнять.
Соболиний (від соболь) — шовковистий, темно-бурий.
Соколиний (від сокіл) — проникливий, пильний.
Склепіння — стеля, суфіт.
Билина, биліна — (староукраїнське слово), пісня про богатирів княжої доби, бувальщина.

ТРИ ПРИГОДИ БОГАТИРЯ ІЛЛІ

Застава-фортеця — охоронне укріплення на кордоні.
Стремено — пристрій для упирання ноги вершника.
Стригти вухами — водити вухами назад і вперед (коні, зайці стрижуть вухами).
Чагарник — зарості кущів, густі кущі.
Мара — нечиста сила, чорт.

На дйби стати — кйнь стае на заднй ноги.
Подвиг — героїчний вчинок.
Буланйй — ясно-рудий.
Сарацинський — прикметник вїд сарацини,
давня назва на арабїв, туркїв.

КНЯЗЕНКО МИХАЙЛИК

Саранча, сарана — комахи, що знищують посїви,
рослиннїсть.

Утятко — качатко.

Маяти — колихатись вїд вїтру, розвїватись,
прапор мае.

РОМАНКО — РОМАН ВЕЛИКИЙ

Грамота — умїння читати, писати (офїційний
документ).

Мйршавеньний, мйршавйй — негарний, поганйй.

Кїстяний — зроблений з кїстни.

Впрах — на порох.

БОГАТИР ЦАРЕВИЧ

Тарпан — дйкий кйнь.

Гасати — жваво бїгати в рїзних напрямках.

Богомолець — той, що ходить на прощу.

Зї свїту згладити — убити.

Евангелист Лука. Мініјюра з Добрилова Євангелія. 1164 р.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЯ

Кам'яні баби з південноукраїнських степів. XI—XIII ст. —	12
Реконструкція житлових будинків у Херсонесі XII—XIII ст. —	16
Любенецький замок XI—XII ст. Реконструкція	
Б. О. Рибанова — — — — — — — — —	21
Золоті ворота в Києві. 1937 р. Реконструкція Ю. С. Асеева. —	22
Сучасний вигляд Золотих воріт у Києві — — — —	27
Інтер'єр центральної нави Софійського собору в Києві.	
1037 р. — — — — — — — — —	28
Манет Софійського собору в Києві. 1037 р. Реконструкція	
М. Й. Кресального, В. П. Волнова, Ю. С. Асеева —	34
Свинцева печатка Ярослава Мудрого з Києва. XI ст. — —	34
Собор Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві.	
Реконструкція Ю. С. Асеева — — — — —	37
Шиферний рельєф із зображенням Георгія і Федора	
з Михайлівського Золотоверхого собору в Києві —	38
Шиферний рельєф із зображенням Нестора і Дмитра з	
Михайлівського Золотоверхого собору в Києві — —	38
Срібна чаша з Чернігова. XII ст. — — — — —	41
Голова Архангела. XII ст. — — — — — — —	42
Деталь сарнофага Ярослава Мудрого — — — —	45
Портрет княжича. Фрагмент фрески в Софійському соборі —	46
Євангеліст Луна. Мініатюра з Добрилова	
Євангелія. 1164 р. — — — — — — — —	50

З М І С Т

	стор.
Аніа богатир — — — — — — — — —	9
Богатир Святогор — — — — — — — — —	13
Оборонець Переяслава — — — — — — — — —	17
Добриня богатир — — — — — — — — —	19
Богатир Степанович — — — — — — — — —	23
Красний молодець — Чурило Пленкович — — — — —	25
Три пригоди богатиря Іллі — — — — — — — — —	29
Нязенко Михайлик — — — — — — — — —	35
Романко — Роман Великий — — — — — — — — —	39
Богатир Царевич, Чоботком званий — — — — — — — — —	43
Словник — — — — — — — — —	47
Список ілюстрацій — — — — — — — — —	51

